

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Tussen gelijkheid en gelijkwaardigheid: overzicht van een eeuw sociaal-democratisch denken over gelijkheid

de Beer, P.T.; van Veldhuizen, A.

Published in:
Socialisme en Democratie

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
de Beer, P., & van Veldhuizen, A. (2013). Tussen gelijkheid en gelijkwaardigheid: overzicht van een eeuw sociaal-democratisch denken over gelijkheid. *Socialisme en Democratie*, 70(3), 68-72.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Tussen gelijkheid en gelijkwaardigheid

Overzicht van een eeuw sociaal-democratisch denken over gelijkheid

Toen Herman Gorter tijdens een propagandatocht een kopje koffie ging drinken, liet hij een jonge arbeider die hem vergezelde buiten wachten. Het voorval illustreert hoe dubbel de houding van sociaal-democraten vaak was in hun strijd tegen ongelijkheid.

PAUL DE BEER & ADRIAAN VAN VELDHIJZEN

Beiden redacteur van S&D

Als geen andere politieke stroming wordt de sociaal-democratie geassocieerd met het streven naar gelijkheid. Toch wordt in sociaal-democratische publicaties keer op keer benadrukt dat absolute gelijkheid niet alleen niet realiseerbaar is, maar ook niet wenselijk. Dat geldt voor verschillende vormen van gelijkheid. Bij inkomens en opleidingen bijvoorbeeld, hoeft het eindresultaat niet voor iedereen gelijk te zijn. Het gaat om gelijke startkansen. Op cultureel gebied staat het gelijkheidsstreven ten dienste van een grote mate van culturele diversiteit.

Hieruit volgen al meteen twee belangrijke constatering over het sociaal-democratische streven naar gelijkheid. Ten eerste is gelijkheid geen doel op zichzelf, maar een middel dat optimale ontplooiing voor iedereen mogelijk maakt. Ten tweede leidt het – als het

goed is – niet tot een eenheidsworst, maar juist tot verscheidenheid.

Toch maken politieke tegenstanders van het gelijkheidsdenken nog regelmatig een karikatuur: degene die op sociaal-democratische gronden meer gelijkheid bepleit, maakt steeds weer kans om in de hoek van het communisme weggezet te worden als voorstander van een grauwe eenvormigheid. Het is jammer dat dit negatieve beeld waarin ‘radicale gelijkheid van uitkomsten’ zo prominent aanwezig is, vaak de boventoon voert in het op zichzelf belangwekkende debat over de interpretatie van het gelijkheidsstreven.

Sociaal-democraten zijn hiervan namelijk nooit voorstander geweest – wellicht met uitzondering van de jaren zeventig. Voor de Tweede Wereldoorlog werd de term gelijkheid zelfs zelden gebruikt in sociaal-democratische

Paul de Beer & Adriaan van Veldhuizen *Tussen gelijkheid en gelijkwaardigheid*

documenten en na de oorlog ging het vooral om gelijkwaardigheid en gelijke kansen. Om iets meer duidelijkheid te brengen in het sociaal-democratische gebruik van het gelijkheidsbeginsel, volgt hieronder een kort historisch overzicht.

Ongelijkheid als noodzaak en nadeel

Hoewel het streven naar gelijkheid samen met het streven naar vrijheid en broederschap een kernwaarde van de zo bejubelde Franse Revolutie was, nam het binnen de sociaal-democratie een aparte positie in. De dialectische ideologie van het marxisme gedijde op maatschappelijke tegenstellingen en uitgerekend maatschappelijke ongelijkheid werd als de motor van de geschiedenis beschouwd. De ultieme ongelijkheid, de klassentegenstelling, was een historische noodzakelijkheid. Alleen de komende socialistische revolutie zou haar wegnemen.¹ In de vroegste verkiezingsprogramma's van de SDAP werd daarom niet onomwonden over de opheffing van ongelijkheid als politiek doel gesproken.

Desondanks waren de parlementaire sociaal-democraten van de SDAP ervan overtuigd dat het mogelijk was om de meest schrijnende ongelijkheid stap voor stap te verminderen. Het was kenmerkend voor de partij dat zij enerzijds geloofde in de revolutie (en dus in de noodzakelijke toename van de ongelijkheid), maar tegelijkertijd met praktische politiek bijdroeg aan de vermindering van de ongelijkheid tussen de proletariërs en de bezittende klasse. Zo maakten de sociaal-democraten zich hard voor het algemeen mannenkiesrecht, voor beter en gratis onderwijs voor de laagste klassen en voor een ongevallenuitkering en een staatspensioen.²

De voor de SDAP typerende spanning tussen de acceptatie van ongelijkheid enerzijds en de verwerping ervan anderzijds, was niet alleen te zien in het politieke domein. Ook in het leven van alledag viel het op. Het verschil tussen de 'heren' en de 'arbeiders' in de vroege

SDAP werd verbloemd noch opgeheven. Zo liet Herman Gorter een arbeider die hem op zijn propagandatochten vergezelde, buiten wachten terwijl hij zelf een kopje koffie dronk. Weinig mensen beschouwden dat als problematisch; het verschil tussen Gorter en de arbeider was evident.³ Het was bovendien geen schande dat Gorter zich niet als arbeider gedroeg, het was juist hoopvol dat iemand uit de bezittende klasse desondanks voor de arbeiders koos. Klasse-ongelijkheid leek bij de socialisten extra diep ingebakken te zijn. Toch breidde de pragmatische strijd voor gelijkheid zich gaandeweg uit.

De arbeider die buiten op Gorter wachtte was de latere vader van Karel en Gerard van het Reve

Een treffend voorbeeld daarvan is de keuze voor het vrouwenkiesrecht. Troelstra en veel andere socialistische arbeiders waren daar aanvankelijk geen groot voorstander van, maar uiteindelijk werd het toch een speerpunt binnen de beweging. Het bijzonder onderwijs werd eveneens verdedigd vanuit het principe dat gelijkheid tussen verschillende groepen wenselijk was. Op gemeentelijk niveau lukte het de SDAP zelfs om een vinger in de pap te krijgen, dat leverde verschillende lokaal georganiseerde gelijkheidsbevorderende initiatieven op.⁴

Maar let op: officieel bleef de partij marxistisch tot vlak voor de Tweede Wereldoorlog. Dus hoezeer zij ook worstelde met haar ideologie, voor een groot gelijkheidsoffensief was geen ruimte. Het afdwingen van volledige gelijkheid was geen doel op zichzelf. Alles wat de gelijkheid bevorderde, kwam voort uit een pragmatisch streven om de positie van achtergestelde groepen te verbeteren.

Ruimte voor gelijkheid

In 1935 presenteerde de SDAP een rapport onder de titel *Plan van de Arbeid*. Daarin ontvouwt de partij een visie op de economische crisis van dat moment. Het marxisme maakte daarvoor plaats voor praktische economische maatregelen. Toch was het *Plan* meer dan een oplossing voor de crisis. De staatsinrichting stond in zijn geheel ter discussie en de overheid kreeg een expliciete rol toebedeeld in het bieden van bestaanszekerheid aan de burgers. Deze nieuwe uitgangspositie had ook gevolgen voor het denken over gelijkheid.

In het beginselprogramma van de SDAP uit 1937 werd dat als volgt geformuleerd: 'De Partij stelt zich ten doel de verwezenlijking van het democratisch socialisme: (...) opdat voor allen welvaart en bestaanszekerheid mogelijk worden, gelijke maatschappelijke voorwaarden tot ontplooiing der persoonlijkheid worden geschapen en het gemeenschapsleven kan opbloeien.'⁵ Gelijkheid werd dus gethematiseerd als een voorwaarde — een middel — voor persoonlijke ontplooiing en een bloeiend gemeenschapsleven.

In de jaren zeventig pleitte de PvdA niet alleen voor gelijke kansen maar ook voor gelijke uitkomsten

De klassentegenstelling die de strijd tegen de ongelijkheid had geremd, werd na de oorlog definitief ingeruild voor het harmoniemodel. In 1951 werd in *De weg naar vrijheid* zelfs expliciet geschreven over de 'opheffing van de klassentegenstellingen'. In het beginselprogramma van 1959 geeft één zin goed weer welk gevolgd dat had voor het denken over gelijkheid: 'Erkende, dat verschillen

in inkomen gerechtvaardigd kunnen zijn, streeft de partij naar vermindering van de bestaande ongelijkheid met name tussen ondernemers- en werknemersinkomen, opdat het gelijke recht op levensontplooiing van allen tot uitdrukking komt.'⁶

Deze vergoelijkende opmerking over onontkoombare inkomensverschillen was vóór de oorlog in deze context ondenkbaar geweest. Het illustreert niet alleen dat de sociaal-democraten de revolutie hadden afgezworen, maar ook dat het ze niet te doen was om gelijkheid van uitkomsten. Blijvende verschillen mochten er zijn, zolang ze maar redelijk waren.

Toch gelijkheid van uitkomsten?

Vanaf het begin van de jaren zestig veranderde dat. De PvdA benadrukte steeds vaker dat het haar om méér dan gelijke kansen alleen ging. In 1965 schreef Den Uyl in het WBS-rapport *De laagstbetaalden*: 'De trouwens nogal bedrieglijke leuze "gelijkheid van kansen" (...) betekent op zichzelf echter niet meer dan het vervangen van de financiële ongelijkheid door de ongelijkheid in begaafdheid. Van het voor ieder op gelijke wijze scheppen van de mogelijkheden tot ontplooiing naar aard en karakter, is dus geen sprake. Dit laatste houdt immers in, dat de minder begaafde meer hulp en faciliteiten krijgt dan de begaafde. Het omgekeerde is het geval.'⁷

De redenering van Den Uyl werd illustratief voor het denken in de Nederlandse sociaal-democratie. In de jaren zeventig ging de PvdA nog een stapje verder door zo nu en dan daadwerkelijk voor gelijke uitkomsten te pleiten. In het beginselprogramma van 1977 werd het als volgt geformuleerd: 'Zij [democratisch-socialisten] gaan er vanuit dat mensen gelijkwaardig zijn aan elkaar en willen daarom streven naar gelijkheid tussen landen, tussen groepen van mensen en tussen mensen onderling. Het streven naar gelijkheid is een socialistisch beginsel.'⁸ Meer concreet betekende dit: 'Democratisch-socialisten zetten zich in voor

Paul de Beer & Adriaan van Veldhuizen *Tussen gelijkheid en gelijkwaardigheid*

een samenleving waarin de kwaliteit van het bestaan voor allen gelijk is.⁹

Meer dan daarvoor en daarna werd het gelijkheidsstreven in dit decennium direct gekoppeld aan het streven naar vermindering van inkomensongelijkheid. De PvdA werd hierbij geïnspireerd door bekende Nederlandse economen als Jan Pen en Jan Tinbergen. In hun wetenschappelijke werk betoogden zij dat inkomensverschillen uit economisch oogpunt vaak niet functioneel waren en dus bestreden dienden te worden. Dat was een belangrijk inzicht: het laat zien dat inkomensnivellering in deze periode zowel een ideologisch *doel* als een *middel* ter verbetering van de samenleving kon zijn.

Dat werd goed geïllustreerd in het beginselprogramma van 1977: 'Terwille van een grotere gelijkheid van inkomens en een eerlijker verdeling van vermogens, bepleit de PvdA dat: (...) de verschillen in arbeidsinkomsten vergaand worden verminderd door het vaststellen van een basisinkomen.' Het mag duidelijk zijn: er heerste een sterke overtuiging dat gelijkheid nastrevenswaardig was en dat dit via de inkomens het best gerealiseerd kon worden.

Afscheid van inkomensnivellering

In de jaren tachtig en negentig nam de PvdA geleidelijk weer afstand van deze sterke nadruk op inkomensnivellering. De aandacht verschoof naar de problemen van mensen die konden worden ingedeeld bij de onderkant van de inkomensverdeling en het gevaar van een tweedeling in de samenleving. Prioriteit kreeg niet langer de verkleining van inkomensverschillen, maar verbetering van de positie van 'de minima', zoals ze destijds genoemd werden

Tegelijkertijd erkenden ook sociaal-democraten (weer) dat inkomensverschillen, ook tussen uitkering en loon, nodig en nuttig konden zijn om mensen te prikkelen om zich in te spannen. In plaats van de term 'gelijkheid' werd bij voorkeur van 'gelijkwaardigheid'

gesproken. In het rapport *Schuivende panelen* uit 1987 werd het als volgt verwoord: 'Sociaal-democraten is het in wezen niet te doen om gelijkschakeling en nivellering, maar om vrijheid en ontplooiing ten dienste van de gemeenschap.'¹⁰ En in het rapport *Niemand aan de kant* uit 1992 heette het: 'Sociaal-democraten gaat het om de fundamentele gelijkwaardigheid van mensen. (...) Mensen zijn nu eenmaal niet gelijk.'¹¹

Toch was het afscheid niet definitief, want in hetzelfde rapport weerklinkt een echo van Den Uyl: 'In de sociaal-democratie gaat het niet om gelijke startkansen, ongeacht verschillen in omstandigheden. Het gaat om méér dan dat: om een eerlijke kans op een gelijk resultaat, voorzover iemand zich daartoe de benodigde inspanningen en offers wil getroosten (...) Maar het sociaal-democratische mensbeeld van een fundamentele intermenselijke gelijkwaardigheid vereist wel dat we mensen die "van huis uit" niet zoveel mee krijgen een extra zetje geven om er zoveel mogelijk van te maken.'¹²

Er werd, kortom, gepoogd een middenweg te vinden in de gedachte dat er gestreden moest worden voor gelijke kansen op gelijke uitkomsten. Het klonk als een mooie synthese van een eeuw sociaal-democratisch gedachtegoed. We zouden het echter ook kunnen beschouwen als een bijdrage aan de begripsverwarring die tegenwoordig nog altijd rond het gelijkheidsbegrip heerst.

Onduidelijkheid over gelijkheid en nivellering

In het laatste verkiezingsprogramma van de PvdA keert de welbekende leus van het kabinet-Den Uyl terug: 'Eerlijk delen van kennis, macht en inkomen vormt de kern van de sociaal-democratie.'¹³ Dat gebeurt echter in het hoofdstuk over internationale verhoudingen. Wat Nederland betreft is het streven 'een evenwichtige inkomensverdeling'. Onder deze noemer worden overigens alleen maatregelen

genoemd om de topinkomens te beteugelen. De lagere inkomensgroepen zouden alleen moeten worden 'ontzien', onder meer door de introductie van een inkomensafhankelijke zorgpremie en kinderbijslag.

Het zijn ideeën die in zeker opzicht in het straatje van de sociaal-democratie passen. Maar wie ze sociaal-democratisch wil gebruiken moet ze goed uitleggen en toepassen. Maak ten eerste duidelijk dat meer gelijkheid niet betekent dat we kiezen voor een eenheids-worst. En beklemtoon ten tweede dat het streven naar gelijkheid geen doel op zich is, maar altijd een middel tot een hoger doel: gelijke ontplooiingsmogelijkheden voor alle burgers

en daarmee een betere samenleving. En ten derde: doe primair je best om de onderste lagen te laten stijgen.

Daarom was het onverstandig van Hans Spekman om nivelleren 'een feestje' te noemen. Dat was het niet, is het niet en zal het ook nooit zijn. Gelijkheid moet niet uit rancune worden nagestreefd, maar omdat ze de samenleving voor iedereen beter zal maken. En daarbij: gelijkheid moet in eerste instantie ontstaan door het lot van de zwakkeren te versterken, niet alleen door degenen die het beter hebben te kortwieken. In dat opzicht verschilt het huidige sociaal-democratische streven niet van het welbegrepen oude revolutionaire ideaal.

Noten

- 1 Het marxisme beschouwde het als een historische noodzakelijkheid dat arbeiders het alleen maar slechter zouden krijgen en de ongelijkheid zou toenemen, opdat er vervolgens een revolutie plaats zou vinden.
- 2 Wanneer de regering rond 1900 beweert dat staatspensioen een vorm van armenzorg zou zijn waaraan zij niet kan meewerken, doet Willem Vlieg expliciet een beroep op het gelijkheidsbeginsel en zegt hij: 'De Staat pensionneert militairen, en zelfs ministers zonder eigen bijdrage en niemand noemt deze mensen bedeeden'. W.H. Vlieg, *Arbeiderspensionering. De eisch van staatspensionering verdedigd* (Amsterdam 1899).
- 3 M. Buschman, 'Het kopje koffie van Gorter', in: *Uitgelezen Boeken*, 4 (1991), nr. 3, pp. 40-47. Frappant detail: de arbeider in kwestie is de jonge G. van het Reve, de man die later de vader van Karel en Gerard van het Reve zou worden.
- 4 Een aantal mooie voorbeelden daarvan is te vinden in bij Emanuel Boekman, die zowel in de woningbouw, de cultuur als in de financiën probeerde om de armste arbeiders naar het niveau van de burgerij te tillen. Boekman, *Sociaal-democratische gemeentepolitiek. Radio-rede gehouden op zaterdag 7 mei 1927* (Amsterdam 1927).
- 5 In: Bart Tromp (2002), *Het sociaal-democratisch programma*, Amsterdam: Bert Bakker, p. 505.
- 6 PvdA, *Beginselprogramma 1959*, punt 33.
- 7 Herdrukt als 'Armoede in de welvaartsstaat', in: *Inzicht en uitzicht*, 2e druk, 1988, p. 149
- 8 Bart Tromp (2002), *ibidem*, p. 548.
- 9 *Ibidem*, p. 549.
- 10 Commissie Programmatische Vernieuwingen (1987), *Schuivende panelen. Continuïteit en vernieuwing in de sociaal-democratie*, Amsterdam: Partij van de Arbeid.
- 11 Commissie Wolfson (1992), *Niemand aan de kant. Om de toekomst van de verzorgingsstaat*, Amsterdam: Partij van de Arbeid.
- 12 *Ibidem*.
- 13 PvdA (2005), *Beginselmanifest*, Amsterdam: Partij van de Arbeid.